

Міжнародна економіка

Юлія НИЖНИК

**ЕКОНОМІЧНІ ІНТЕРЕСИ УКРАЇНИ:
ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ
ТА РЕАЛІЗАЦІЇ В КОНТЕКСТІ
ІННОВАЦІЙНОГО ОНОВЛЕННЯ
(ВЕКТОР СНД)**

Резюме

Розглянуто проблему цілісності та послідовності зовнішньоекономічної політики України з огляду на пріоритетність інноваційної моделі розвитку. На прикладі взаємовідносин із країнами СНД продемонстровано невизначеність, а відтак і труднощі в реалізації економічних інтересів України в цьому контексті. Окреслено основні проблемні питання на шляху ефективного торговельно-економічного співробітництва з СНД та запропоновано комплекс заходів щодо їх вирішення. Сформульовано алгоритм коректного визначення та реалізації економічних інтересів України у глобальному середовищі.

Ключові слова

Економічні інтереси, інноваційний розвиток.

Класифікація за JEL: O10, O43.

© Юлія Нижник, 2010.

Нижник Юлія, аспірант кафедри міжнародного економічного партнерства, Тернопільський національний економічний університет, Україна.

Попри появу на державному рівні великої кількості документів з назвами Концепція, Стратегія, Програма, системним недоліком діяльності влади останніх років є низький рівень (або відсутність) державного управління, спрямованого на побудову всеохоплюючого, стійкого, визначеного за проміжними та кінцевими параметрами процесу соціально-економічного розвитку України.

Дотепер спроби розробки стратегічних документів з питань стійкого розвитку України (Енергетичної стратегії України до 2030 р., Стратегії інноваційного розвитку, Стратегії економічного зростання та конкурентоспроможності) мають переважно відомчий характер, базуються на різних передумовах і завершуються розробкою документів, які мають значні розбіжності між собою. Жодну з розроблених стратегій і навіть ухвалених на державному рівні міжнародних угод і планів (зокрема, План дій Україна–ЄС) не доведено до рівня програми – як алгоритму спільної діяльності великої кількості виконавців з реалізації визначених цілей.

Як наслідок, сучасна офіційна установка в Україні на випереджальний тип її розвитку поки лише декларативно наповнюється інноваційним змістом. Розширення інноваційного блоку в правовому просторі країни здійснюється на фоні скорочення практики національної інноваційної діяльності. Попри те, що Україна з року в рік нарощує обсяги зовнішньої торгівлі, її позиції в міжнародному розподілі праці залишаються слабкими. Національна економіка продовжує перебувати в «ніші» низькотехнологічного енергоємного виробництва. Вітчизняний експорт є слабо диверсифікованим і високочутливим до світової кон'юнктури. Усе це робить конкурентні позиції України на світовому ринку доволі вразливими.

Відсутність цілісної стратегії європейської інтеграції України на фоні активної євроінтеграційної риторики українських політиків є парадоксальним феноменом сучасної доби. У сфері євроінтеграції це призвело до таких наслідків:

- не досягнуто стабільного комплексного прогресу у відносинах з ЄС;
- не створено міцних інституційних основ ефективного співробітництва;
- не започатковано результативного механізму контролю якості виконання ключових заходів;
- не налагоджено чіткої системи відповідальності за реалізацію положень Плану дій;
- результативність внутрішніх реформ є низькою [5].

У вищезазначених умовах спостерігаємо відсутність зваженого аналізу «плюсів» і «мінусів» ЄП на догоду ефемерним політичним цілям та фактичне відсторонення вітчизняних політиків від участі у формуванні «правил гри» на цьому просторі. Енергійні кроки РФ викликали доволі жорсткий спротив широких політичних кіл, які сформували дилему між європейським та євразійським інтеграційними векторами розвитку України, хоч очевидним є те, що така дилема значною мірою надумана, оскільки ці вектори несумісні в часі: євроінтеграція є стратегічною метою більш віддаленої перспективи, ЄП – інструментом, який може бути використано вже сьогодні.

Аналізуючи значущість участі в ЄП для України, потрібно насамперед виходити з об'єктивного економічного значення для національної економіки торговельно-економічних відносин з країнами СНД.

Протягом 2005–2008 рр. спостерігалось переважання динаміки експорту до країн СНД над загальними темпами зростання експорту України внаслідок вищих темпів економічного цих країн, що зумовило збільшення їхньої частки в загальному експорті України. Якщо загалом експорт з України у 2005–2008 рр. зріс у 1,95 разу, то експорт з України до країн СНД – у 2,2 разу. Натомість, імпорт загалом зріс у 2,4 разу, імпорт з країн СНД – у 2,0 разу. Частка країн СНД в загальній структурі експорту в 2008 р., порівняно з 2005 р., збільшилась на 9,4 % (з 26,1 % до 35,5 %), тоді як частка країн ЄС зменшилась на 6,8 % (з 33,8 % до 27 %), а частка країн Азії – на 1,8 % (з 23,9 % до 22,1 %). Це засвідчило вагоме значення ринків країн СНД для розвитку експортної діяльності та значний потенціал взаємної торгівлі.

Одним з чинників, що сприяв нарощуванню експортного потенціалу України на теренах СНД протягом 2005–2008 рр. були високі темпи економічного зростання в цих країнах, зокрема поживлення роботи машинобудівних підприємств Росії, які почали відновлювати коопераційні зв'язки з українськими партнерами, що сприяло активізації експорту продукції українського машинобудування.

Протягом 2005–2008 рр. експорт продукції машинобудівного комплексу України до країн СНД зріс у 2,5 разу – з 3,1 млрд дол. до 7,9 млрд дол. і становив 14,7 % загального приросту експорту України.

У даному контексті особливу увагу привертає специфіка структури експорту України до країн СНД, яка є прогресивнішою з точки зору технологічності, ніж до інших країн світу. Адже третину експорту товарів становить продукція машинобудування, частка якої зросла з 29 % у 2005 р. до 33 % у 2008 р.

Якщо врахувати, що загалом на експорт спрямовується понад 40 % продукції вітчизняного машинобудування, то видається очевидним, що торгівля з країнами пострадянського простору відіграє суттєву роль у забезпеченні випереджального зростання машинобудівної галузі як локомотива інноваційного розвитку України.

Очевидним є те, що у структурі товарного експорту все ще зберігається надто висока частка продукції нижчих ступенів обробки (мінерально-сировинної, хімічної та металургійної), питома вага якої становить майже половину загального обсягу експорту України до країн СНД. Це дозволяє припустити, що потенціал торгівлі України з країнами СНД використовують неефективно. Подальший розвиток експорту до країн СНД, особливо високотехнологічної продукції українських машинобудівних підприємств, цілком може стати важливим елементом структурної перебудови і технічної модернізації національної економіки України, справити позитивний вплив на поліпшення торговельного балансу України та відновлення висхідної динаміки експортного сектору економіки.

При цьому слід враховувати низку суттєвих **ризиків** торговельно-економічних відносин України та країн СНД, які можуть спричинити поглиблення структурних диспропорцій у розвитку промислового комплексу України.

1. Конкурентоспроможність української машинобудівної продукції значною мірою зумовлена її дешевизною при слабких рівнях після-продажного сервісу, кредитної підтримки порівняно з продукцією основних конкурентів з інших країн світу. У цьому полягає значний ризик для подальшого розвитку торгівлі України з СНД. Адже традиційно невисокі вимоги до технічного рівня, характерні для споживачів пострадянського простору, поступово зростатимуть, що зумовить посилення конкуренції українських підприємств як з національними виробниками країн СНД, так і з компаніями третіх країн. Отже, активна торгівля вітчизняних високотехнологічних галузей з країнами СНД має розглядатися як джерело коштів для інвестиційного та інноваційного зміцнення їхньої конкурентоспроможності.

2. Динаміка торгівлі з країнами СНД значною мірою залежить від політичних чинників, насамперед – стосунків з Російською Федерацією, на яку припадає 70 % експорту з України до СНД. Постійні торговельні протистояння засвідчили практичну відсутність механізмів прозорого правового врегулювання торговельних конфліктів згідно з нормами міжнародного права. Така ситуація пояснюється надмірною енергетичною залежністю промисловості України від поставок нафти і природного газу з Росії (частка ПЕР в загальному обсязі імпорту з країн СНД становила протягом 2005–2008 рр. близько 60 %).

Розгортання світової фінансової кризи стало каталізатором поглиблення низки проблем економічного співробітництва України з країнами СНД, серед яких:

1. Застосування Росією протекціоністських заходів щодо обмеження імпорту товарів українського походження, що фактично закриває деякі ринки для українських товаровиробників.

Для прикладу, ще навесні 2008 р. Росія висловлювала занепокоєння, що виконання Україною однієї з Умов СОТ, яка полягає в обнулінні імпорт-

них мит на 60 % товарів, послабивши конкурентні позиції українських товаровиробників на власних ринках, призведе до поширення присутності українських підприємств на ринку Росії внаслідок реекспорту продукції з країн – членів СОТ.

Однією з реакцій на вступ України до СОТ стало введення 18.08.2008 р. Росією обмеження на імпорт сухого молока з України. Можливі втрати українських молочарів були оцінені експертами в 15–25 млн дол.

Як захід підтримки АПК в межах антикризової програми відбулося прийняття Урядом РФ 29.12.2008 р. постанови, згідно з якою цукор перебуватиме в переліку виключень з режиму вільної торгівлі з Україною до 1.01.2013 р. (хоч передбачалось, що, згідно з Протоколом про поетапне скасування тарифних вилучень з режиму вільної торгівлі України з Росією, обмеження на цукор та спирт повинні зняти на початку 2009 р.).

Рецидивом обмежувальних протекціоністських заходів у зовнішній торгівлі, вжитих в умовах наростання явищ світової фінансової кризи, було прийняття Постанови Уряду РФ від 31.12.2008 р. № 1042, у якій було визначено перелік імпортованих товарів з України, на які вводять імпорتنі обмеження: м'ясо ВРХ, свинина, м'ясо домашньої птиці, молоко, сири, ковбаси, цукор, дріжджі, шпалери, **с/г машини, підшипники кулькові, кабелі волоконно-оптичні.**

На думку експертів, у Росії може бути додатково введено імпорتنі мита, що може призвести до значних втрат у металургійній промисловості, **машинобудівному** та агропромислому комплексі [1].

Слід враховувати, що в російському експорті до України переважає частка стратегічно важливої сировини, Україна ж експортує переважно готову продукцію машинобудування, де конкуренція, природно, вища. Тому в Росії існує більше можливостей отримати готову продукцію з альтернативних джерел.

2. Використання Росією свого монопольного становища для значного підвищення цін на енергоносії з метою політичного тиску або досягнення односторонніх вигод та послаблення конкурентних позицій України на спільних ринках. Зростання ціни на природний газ протягом 2005–2008 рр. було одним із дестабілізуючих чинників економічного розвитку української промисловості, оскільки ціна на газ збільшувалась швидшими темпами, ніж збільшення обсягів українського експорту за цей період.

Укладення у січні 2009 р. угоди між Україною та Росією на постачання газу за ціною 360 дол., враховуючи те, що основними споживачами природного газу є головні експортоорієнтовані галузі промисловості, стало чинником погіршення їхнього становища на світових товарних ринках.

3. Взаємне використання торговельних бар'єрів як засобу контролю доступу товарів на національні ринки та обмеження імпорту в інтересах вітчизняних товаровиробників:

- антидемпінгові розслідування, результати яких є доволі відчутними для торговельних відносин між країнами СНД і в основі своєї містять бажання витіснити конкурентів з власних ринків та зі спільних ринків збуту;
- запровадження тарифних та нетарифних обмежень, завдяки яким держави контролюють доступ товарів на національні ринки, призводить до розриву зв'язків між постачальниками та споживачами, до значних втрат підприємств та зменшення надходжень до бюджету. Тарифні та нетарифні бар'єри спричиняють і побічні втрати, пов'язані з тим, що держави змушені нести суттєві витрати з оформлення митних процедур, що, у кінцевому рахунку, призводить до обмеження конкуренції, зростання цін на зовнішніх ринках, зниження мотивації до проведення технологічної модернізації галузей народного господарства. Незважаючи на існування угоди про порядок застосування технічних, медичних, фармацевтичних, санітарних, ветеринарних і фітосанітарних стандартів, норм, правил та вимог щодо товарів, які ввозять до держав СНД, від 28.09.2001 р. відсутнє узгодження стандартів з міжнародними стандартами чи стандартами ЄС, що може призвести до погіршення торговельних відносин та є ефективним засобом витіснення конкурента з власного ринку [2].

Особливості сучасного глобального і національного розвитку вимагають від України та країн СНД нових підходів до формування відносин у стратегічній перспективі. Вони мають базуватися на відновленні та розвитку торговельних відносин, взаємовигідному використанні експортних потенціалів, посиленні науково-технічного співробітництва.

Для ліквідації наслідків світової фінансової кризи Україні необхідно здійснити розробку та реалізацію комплексу заходів щодо подолання спільно з країнами СНД кризових явищ в економіці, основними структурними елементами якого мають бути наступні:

I. Заходи в торговельно-економічній сфері

1. Укладання двосторонніх міждержавних угод з країнами СНД щодо спрощення митних процедур оформлення товарів.

2. Аналіз діяльності торговельно-економічних місій України в країнах СНД з метою поліпшення співробітництва України у сфері зовнішньої торгівлі, зокрема, за рахунок збільшення числа представництв українських та спільних підприємств у країнах СНД.

3. Активізація роботи КМУ, Мінекономіки та Мінпромполітики України з розробки та затвердження комплексу заходів щодо надання фінансової підтримки українським підприємствам машинобудівного комплексу та хімічної галузі – виробникам високотехнологічної продукції, яка належить до стратегічного експорту до країн СНД, у напрямі зменшення її собівартості та поліпшення якості з метою підвищення її конкурентоспроможності.

4. Активізація спільно з Мінекономіки України та Торговельно-промисловою палатою України та аналогічними організаціями країн СНД роботи МЗС з інформаційного обміну щодо:

- перспективних товарів українського експорту та імпорту в Україну, при цьому особливу увагу слід зосередити на моніторингу груп товарів, які займають значну питому вагу в українському експорті до країни перебування, і змінах кон'юнктури, які можуть призвести до скорочення їх поставок;
- змін у податковій, тарифній, нетарифній політиці, які можуть мати вплив на двосторонні торговельно-економічні відносини;
- інвестиційних пропозицій та тендерів;
- планів проведення у країні перебування міжнародних виставок, ярмарків;
- порушених у країні перебування антидемпінгових, спеціальних розслідувань або інших торговельних обмежень стосовно експорту товарів-імпорту товарів тощо.

5. Активізація співпраці в галузях стандартизації, сертифікації, впровадження міжнародних стандартів та поліпшення виробничої кооперативної та торговельної співпраці.

6. Створення зони вільної торгівлі в межах СНД без вилучень і обмежень з першочерговим утворенням міждержавного органу вирішення торговельних суперечок. Зона вільної торгівлі в межах СНД сприятиме:

- збільшенню обсягів експорту з України до країн СНД, передусім до Росії;
- зниженню собівартості продукції українських експортерів завдяки зменшенню вартості імпортованих сировини і комплектуючих внаслідок скасування тарифних обмежень.

II. Заходи у сфері митно-тарифного регулювання

1. Розробка та реалізація комплексу заходів, що сприяв би гармонізації відповідних національних актів, які забезпечують взаємне визнання та використання як дозвільних, так і заборонних заходів нетарифного регулювання взаємної торгівлі держав – членів СНД.

2. Активізація роботи Міждержавної українсько-російської комісії «Ющенко-Медведєв» з вирішення основних питань взаємної торгівлі, зокрема скасування квот, мінімізації обмежень, мит.

III. Заходи у сфері науково-технічного співробітництва

1. Формування програми багаторівневого науково-технічного співробітництва: на рівні підприємств (стимулювання спільних проектів); на міждержавному (формування спільних науково-технічних програм); на глоба-

льному (розвиток багатостороннього співробітництва в конкурентоспроможних галузях); створення СП, які виготовляють конкурентоспроможну інноваційну продукцію.

2. Підтримка створення транснаціональних фінансово-промислових груп (ТФПГ) на основі міжурядових угод у галузях, визначених Законом України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», зокрема в наступних напрямках: виробництво суден, космічної та авіаційної техніки, зброї, обладнання для атомної енергетики.

Враховуючи, що саме в машинобудуванні сконцентровано фінансові, матеріально-технічні та інтелектуальні ресурси, створення ТФПГ сприятиме прискоренню інноваційного розвитку через використання імпорту високотехнологічного обладнання або закупівлю ліцензій та ноу-хау, дозволить підвищити ефективність процесу захисту, розвитку та інтернаціоналізації виробництва вітчизняних підприємств, а також сприятиме підвищенню конкурентоспроможності української продукції на світових ринках.

3. Створення мережі спільних інституцій: спільних торгових палат, спільних комітетів та асоціацій ділового співробітництва України та країн СНД, торгових домів України у країнах СНД, які займалися б просуванням на відповідні ринки українських товарів і послуг [3].

Загалом, доводиться визнати, що, зважаючи на структуру торгівлі, стороною, об'єктивно зацікавленою в розвитку та інституціалізації торговельних відносин з країнами СНД, є саме Україна. Однак на цьому напрямі в українській стороні немає навіть рефлексивної стратегії. Проект ЄЕП сьогодні, якщо і згадується, то винятково в політичному контексті, а його реалізацію фактично призупинено, у т. ч. – через втрату інтересу до нього з боку Росії.

Очевидним є те, що за дискусіями навколо участі України в СОТ та ЄС поза увагою урядовців, політиків і, на жаль, експертного співтовариства, залишаються більш загальні питання стратегічної поведінки України у глобалізованому світі. Тим часом, саме відповіді на ці запитання мають стати основою вироблення економічної політики України загалом та її зовнішньоекономічної компоненти зокрема, – адже без формування цілісного та реалістичного бачення проблем та можливостей, які стоять перед Україною у глобалізованому світі, дуже важко приймати адекватні рішення, насамперед, стратегічні.

Така ситуація зумовлює потребу налагодження та підтримки процесу, який має охоплювати, по-перше, **аналіз сучасних світогосподарських тенденцій**; по-друге, **виокремлення тих питань (загроз та можливостей)**, які в цьому контексті має вирішувати Україна; по-третє, **вироблення та імплементацію відповідної економічної політики**. Ця логіка є зрозумілою, але її практичне застосування, у свою чергу, потребує насамперед якісно нового мислення урядовців і політиків. Можна стверджувати, що можливості України в середньо- та довгостроковій перспективі залежать від того, як

швидко й адекватно українська політична еліта та урядовці навчаться мислити глобально. Саме цей процес «глобалізації» мислення та поведінки національної еліти є, за своїм змістом і наслідками, справжньою революцією, без якої марно сподіватися на так званий «український прорив».

Глобалізація ставить перед Україною цілком конкретні змістовні виклики. Відповіді на них покликана давати державна політика, причому адекватність відповідей можна розглядати як критерій її ефективності (фактично – ефективності функціонування держави як інституції). Іншими словами, ефективність держави в сучасному глобалізованому світі визначає насамперед її вміння адекватно реагувати на зміни зовнішнього економічного та політичного середовища. А первинним (і вирішальним) при цьому є **вміння чітко визначати та формулювати економічні інтереси держави у глобальному середовищі**.

Така діяльність може розвиватися винятково як процес, що має кілька складових.

На **концептуальному** рівні аналіз і формулювання проблем та можливих варіантів відповідей мають здійснювати незалежні аналітичні національні та закордонні центри, реформовані державні дослідницькі інститути. Центральні органи державної влади в межах своєї компетенції також мають активно накопичувати й аналізувати відповідну інформацію щодо світогосподарських процесів.

На **інституційному** рівні цю інформацію має реально використовувати Міністерство економіки. Саме цей орган має стати провідним «мозковим центром» Уряду, який у кінцевому підсумку визначає **напрями та параметри** економічної політики держави, причому ці напрями та параметри мають покладатися в основу діяльності Уряду та інших центральних органів виконавчої влади.

Лише за цих умов можна буде забезпечити цілісність і послідовність державної політики і лише таким чином можна подолати системний недолік чинної урядової моделі, яка характеризується наявністю окремих зовнішньоекономічних політик профільних міністерств і доволі складною системою горизонтальної координації відповідної діяльності між міністерствами та відомствами. Яскравий приклад – «газові» стосунки з Росією, які реалізують профільне міністерство та НАК «Нафтогаз України», тоді як Мінекономіки та МЗС залишаються поза межами цього процесу [4].

Іншими словами, сьогодні Україна повинна не лише реально вирішити проблему **формування цілісної зовнішньої політики** в широкому сенсі цього слова, а й **побудувати взаємодію центральних органів виконавчої влади** таким чином, щоб їхня діяльність створювала **синергійний ефект у реалізації її економічних інтересів**.

Література

1. Актуальні проблеми економічних відносин між Україною та країнами СНД (зовнішньоторговельний аспект). [Електронний ресурс] – Режим доступу: // <http://www.niss.gov.ua/Monitor/Julii2009/12.htm>.
2. Основні тенденції у зовнішній торгівлі України та пріоритети зовнішньоекономічної політики за підсумками першого півріччя 2008 року. [Електронний ресурс] – Режим доступу: // <http://www.niss.gov.ua/Monitor/oktober08/12.htm>.
3. Тактичні пріоритети та стратегічні орієнтири економіки України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: // http://www.niss.gov.ua/book/vidannya/prioriteti._new.pdf.
4. Бураковський І. Україна: зауваження до дискусій навколо СОТ, ЄС та ЄЕП // Національна безпека і оборона. – 2007. – № 7. – С. 54–55.
5. Жаліло Я. Україна в Єдиному економічному просторі: переваги інституціоналізації торговельних відносин // Національна безпека і оборона. – 2007. – № 7. – С. 56–58.

Стаття надійшла до редакції 25 травня 2010 р.